

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԳԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԺԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԲԱՍՏԱՄՅԱՆ

Լահան ծայրագույն վարդապետ Բաստամյանը մեկն է 19-րդ դարի երկրորդ կեսի էջմիածնական այն միաբաններից, որոնք թողել են արժեքավոր պատմա-բանասիրական վաստակներ մեր մշակույթի գանձարանին մեջ: Ժամանակակիցները քիչ են խոսել նրա մասին, բայց խոսել են ջերմությամբ, բարձր գնահատելով անշահախնդիր ու հայրենասեր կղերականի ոգին, փայլուն գիտնականի ու անխնայ բանասերի տաղանդը:

Վահան ծայրագույն վարդապետ Բաստամյանի մասին ժամանակակից Ղ. Աղայանը գրել է. «Մի հարյուր տարի պիտի անցնի, որ կրկին մի Բաստամյանց երևա, բայց այն է՛լ դժվար թե... Նա դեռ ուսանող ժամանակ «Մեղու»-ի առաջին տարիներում ոգեց Բենիամին Ֆրանկլինի կյանքը: Նա չէր կարող երևակայել, որ այդ մարդու կենսագրությունը ինձ մեծ խրախույս տվեց¹»:

Մեզ մանրամասն տեղեկություններ չեն հասել Բաստամյանի կյանքի սկզբնական շրջանի մասին: Նրա վախճանման առթիվ «Արարատ» ամսագրի 1881 թվականի նոյեմբերի 30-ի համարում զետեղված մահագրականից պարզվում է, որ նա ծնվել է 1842 թվականին, ոսկե մեդալով ավարտել է Մոսկվայի կազարյան ճեմարանը և 1862 թվականին ընդունվել որպես ազատ ունկնդիր Մոսկվայի կայսերական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում: «Բաստամյանցը այդ ժամանակ մարդասիրական զգացմունքներով էր տոգորված, նեղ ազգասիրական ոգի չուներ: Նա ինքնակրթության և արհեստների պաշտպան էր... Համալսարան չէր հաճա-

խում և բոլոր կուրսերի քննությունն էլ մի անգամից տվեց, որով զարմացրեց շատերին ու գրավեց պարոն Սանասարյանցի ուշադրությունը... Նա շատ հոգվածներ էր գրում, բայց տպել էր տալիս կեղծ ստորագրություններով... Հիրավի որ այս մարդը նշանավոր մարդ էր... Մաքրասեր էր վերին աստիճանի, իր կերակուրն ինքն էր եփում, իր հագուստեղենը ինքն էր կարում²»:

1867 թվականին նա փայլուն հաջողությամբ ավարտում է համալսարանը: «Այնուհետև նրա առաջ բացված է հառաջադիմություն և գործունեություն ազատ ու ընդարձակ ասպարեզ³»:

Բաստամյանը գալիս է էջմիածին «հայոց եկեղեցական ու քաղաքական իրավաբանությունն ուսումնասիրելու համար էջմիածնի մատենադարանում», որպես իրավաբանական գիտությունների թեկնածու: Բայց Մայր Աթոռի խաղաղ ու խորհրդավոր շրջանակը, նրա հայ կյանքում կատարած դերը գրավում են նրան և Ձեռն ցանկանալով յուր տաղանդն Հայաստանյայց եկեղեցվո մեջ եկեղեցական պաշտոնավարությամբ ավելի շահացնել, տատի հոժարությամբ ընտրեց կուսակրոն քահանայություն, քաջ գիտելով, որ նույն դասակարգի ընտրելագույններն յուրյանց մեծ պարտականության հետ ունեն և մեծ հարգություն թե՛ ներկայի և թե՛ ապագայի առաջ, համոզված լինելով, որ ուսյալ և բարեկիրթ հոգեորականաց անհրաժեշտ պետք ունի Հայոց եկեղեցվո և Ազգիս ներկա վիճակն⁴»:

Եղիա Բաստամյանը (այս է եղել նրա աշխարհական անունը) 1872 թվականին գիմնում

¹ Ղ. Աղայան, «Իմ կյանքից», Հայկոհրատ, Երևան, 1955 թ., էջ 124:

² Նույն տեղում:
³ Նույն տեղում:
⁴ Նույն տեղում, էջ 124—125:

է Ամենայն Հայոց Գևորգ Դ մեծագործ կաթողիկոսին, խնդրելով իրեն ընդունել որպես Ս. Էջմիածնի միաբանութեան անդամ: Հայրենասեր ու լուսամիտ կաթողիկոսի կենդանի օրինակը, իր իսկ արած խոստովանութեան համաձայն, պակաս դեր չէր խաղացել Բաստամյանի այս որոշման մեջ:

«Արարատ» ամսագիրը իր 1872 թվականի փետրվարի համարում գրում է Վահան վարդապետ Բաստամյանի ձեռնադրության մանրամասնությունները⁵:

«Մի քանի խոսք իմ արեղայության առթիվ» հոդվածում 1872 թվականի «Արարատ»-ի ապրիլի համարում Բաստամյանը գրում է. «Ոմանք դառնում են հոգևորական հատկապես հոգու փրկության համար, ոմանք դառնում են հոգևորական փառասեր և պատվախնդիր լինելու պատճառով... ոմանք դառնում են եկեղեցական յուրյանց առօրյա կյանքը ապահովացնելու համար և դյուրին ճանապարհով ապրուստ ձեռք բերելու համար»: Վահան արեղա Բաստամյանցը միանգամայն պարզորոշ կերպով հայտնում է, թե ինքը դարձել է եկեղեցական «ազգասիրական դիտմամբ և նպատակով», իր առջև ունենալու համար «ավելի լայն և ընդարձակ ասպարեղ գործակատարության և ավելի հիմնավոր և հզոր միջոցներ... ազգաշինության համար»⁶:

Այդ օրերին, վեր հանելով Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու պատմական դերը հայ ժողովրդի ազգապահպանման գործում, Վահան արեղա Բաստամյանցը գրում էր. «Եկեղեցին պետք է մխիթարի մեզ այսպիսի տխուր և ողբալի ժամանակ, Եկեղեցին է կազմում մեր փրկության դեկոր: Միայն Եկեղեցին կարող է պահպանել հայությունը, ինչպես պահպանել է մինչև այսօր, միայն Եկեղեցին կարող է նորոգել ազգությունը, տալ մեզ գիտություն, հարստություն, երջանկություն, փառք...: Բայց ինչպես կարող է,— ավելացնում է նա,— եթե չունենա արժանավոր գործակատարներ, ուսումնական, առաքինի, ջերմեռանդ, հավատարիմ, աստվածասեր պաշտոնյաներ...»⁷:

Եվ Բաստամյանը Մայր Աթոռի այնպիսի հոգևորականներից մեկն էր, որ գիտակցում էր իր կոչման պատասխանատվությունն ու լրջությունը, և իր ուժերը նվիրում էր Մայր Աթոռի ծառայության նվիրական գործին: «Եթե Կաթողիկ Եկեղեցին ունի յուր հույակավոր Հոռովը,— գրում է նա,— եթե Հունաց Եկեղեցին ունի յուր Բազմահամբավ Բյու-

զանդիտներ, Հայաստանյայց Եկեղեցին նույն պես ունի յուր փառազարդ Էջմիածինը: Այստեղ ծագեցավ հայոց Ազգի հոգևոր լուսավորության առաջին ճառագայթը, այստեղ բխեց նորա մտավոր զարգացման և լուսավորության աղբյուրը, այստեղ ցուլաց Հայաստանյայց Եկեղեցվո անխախտ և անսասան հաստատության ուժը, այստեղ ստացավ ազգային-քաղաքական կյանքը նոր ուղղություն, նոր ընթացք: Սա եղավ բազմաթիվ դարերի ընթացքում ազգային կյանքի կենտրոն, տիեզերացիի ազգի անխզելի շաղկապ, միության ամուր օղակ: Եվ այսուհետև այստեղից պետք է ծագի ազգային լուսավորության նոր արշալույսը, այստեղից պետք է հալածվի և ցերվի այժմյան տգիտության աղջամուղջը, այստեղից պետք է ստանա Ազգը նոր կյանք, նոր ընթացք, բարոյական ուժ և հաստատ միություն»⁸:

Հավատավոր ու պատրաստված հոգևորականը, բարձր գնահատելով Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի դերն ու նշանակությունը հայ ժողովրդի հոգևոր և ազգային կյանքում, սրբտագին կոչ է անում ուսյալ և ազգասեր երիտասարդությանը՝ հավաքվել Գևորգ Դ մեծագործ կաթողիկոսի շուրջը Ս. Էջմիածին, «որպեսզի կարողանա սա կատարել յուր բարոյական և սրբազան պարտավորությունները»⁹:

Այս ոգով և գիտակցությամբ Բաստամյանը նվիրվում է Մայր Աթոռի ծառայության գործին: Նա նշանակվում է Ս. Գայանեի վանքի վանահայր ու Ճեմարանի ուսուցիչ և դաստիարակ:

Մայր Աթոռում և Գայանեի վանքում Վահան ծայրագույն վարդապետը ծավալում է եռանդազին դիտական, բանասիրական գործունեություն:

Այդ շրջանում «Արարատ», «Փորձ» և իր խմբագրած «Իպրոց» ամսագրերում լույս տեսած նրա բազմաթիվ հոդվածները հանդիսանում են շոշափելի վկայություններ նրա գործունեության: 1880 թվականի «Փորձ» ամսագրի № 3-ի հավելվածում լույս ընծայած «Մի նկատողություն» խորագրով հոդվածում Բաստամյանը խոսում է այն մեղվաջան պրպրտումների մասին, որ նա կատարել է Ս. Էջմիածնի մատենադարանում, Փարիզի Ազգային մատենադարանում, Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում, Վիեննայի Կայսերական մատենադարանում, Պետերբուրգի մատենադարանում, Մոսկվայի Ռուսականցովի թանգարանում, Գերմանական Գոթայի քաղաքային մատենադարանում, Յոզինի ըն-

⁵ «Արարատ», 1872 թ., էջ 73:

⁶ Նույն տեղում, էջ 142:

⁷ Նույն տեղում, էջ 143:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում, էջ 145:

Յերցարանում, մեծ ու փոքր բազում այլ քաղաքների և անհատ մարդկանց գրադարաններում:

Գիտական-բանասիրական իր այս տքնաչան պրպտումներին զուգընթաց Վահան ծայրագույն վարդապետ Բաստամյանը միշտ հնչեցրել է Ավետարանի պատգամները—Քրիստոսի պատգամները, ամենուրեք հանդես գալով որպես բուրրանվիր հայրենասեր կղերական: Բնորոշ է հայտնի բանասեր Երվանդ Շահազիզի վկայությունը այն մասին, թե Մոսկվայի հայոց Ս. Խաչ եկեղեցում Վահան վարդապետի քարոզից «Ազգային ճեմարանի հայ աշակերտների բերանում ավանդմանց նրա մի քանի խոսքերը. «Որտեղ Հայ Ազգն է, այնտեղ էլ՝ Եկեղեցին, որտեղ Եկեղեցին՝ այնտեղ էլ դպրոցը, որտեղ դպրոցը՝ այնտեղ էլ լեզուն, որտեղ լեզուն՝ այնտեղ գրականությունն ու հայ մշակույթը»¹⁰:

Իրավաբանական, մանկավարժական, եկեղեցա-պատմագիտական իր տպագիր և անտիպ բոլոր աշխատությունների մեջ Վահան ծայրագույն վարդապետ Բաստամյանը հանդես է բերել լուրջ գիտնականի, համբերատար հետազոտողի բժախնդրություն, հմտություն, լրջություն, ազգային-եկեղեցական կարիքների անմիջական արձագանք, նվիրվածություն, անկեղծություն:

Ուշագրավ է նրա անտիպ «Տարեգրություն»-ը, որն, ըստ մեզ հասած գրավոր տեղեկությունների, «Բաղկացած է 400 մեծագիր երեսներից, բովանդակում է յուր մեջ շատ հետաքրքիր նյութեր, որպիսիք են՝ Գևորգ Դ կաթողիկոսի մասին, Ս. Էջմիածնի բոլոր եպիսկոպոսների և աչքի ընկնող վարդապետների մասին, Ճեմարանի մասին, և Ռուսիայի և Թյուրքիայի նշանավոր աշխարհական անձերի մասին համառոտ կենսագրական տեղեկություններ»¹¹:

Նրա տպագիր աշխատություններից ուշագրավ է «Անրարատ»-ի 1872 թվականի համարներում լույս տեսած «Թե ինչպես կազմվեցավ Հայոց Ազգը» խորագրով հոդվածաշարը: Հեղինակը այստեղ դուրս չի եկել մեր դասական պատմագիրների տվյալներից, սակայն էականն այն դրական վերաբերմունքն է, որ նա ցուցաբերել է իր օրերում հայտնաբերվող բեռնագրերի և նրանց վրա հենվող պատմագրության նկատմամբ: Այդ տեսակետից առանձնապես ուշագրավ են նրա ծանոթագրությունները: Բաստամյանի արժանիքն

այստեղ կայանում է նրանում, որ նա հենց սկզբից ևեթ լավատեսությամբ մոտեցավ պատմական հուշարձանների և արձանագրությունների տված նոր լույսին:

Վահան ծայրագույն վարդապետը «Փորձ»-ի 1880 և 1881 թվականների համարներում ունի մի լուրջ գիտական հոդվածաշարք՝ «Ամուսնությունն ըստ հայոց եկեղեցական իրավաբանության» խորագրով: Իր մասնագիտության վերաբերյալ այս լուրջ ուսումնասիրությամբ հեղինակն ապացուցում է ամուսնության բորոյական նշանակությունը¹²:

Հին հայ իրավունքի պատմության և իրավաբանության խոշորագույն մասնագետ և մեծավաստակ դիտնական պրոֆ. Խ. Սամվելյանը այս հոդվածաշարքը գնահատելով, այն բնորոշում է հետևյալ կերպով. «Վ. Բաստամյանն հիմնվելով ձեռագիր օրենսգրքերի ու կանոնագրքի ուսումնասիրության վրա, տպագրել է (1880 թ.) և մի այլ ստվար աշխատություն— «Ամուսնությունն ըստ հայ եկեղեցական իրավաբանության»: Չնայած վերնագրի ընդգծված բնույթին՝ այդ հետազոտությունը շահեկան է հայ իրավունքի պատմության համար, ներկայացնելով ամուսնական իրավունքի ուսումնասիրությունը որոշ շահով նաև քաղաքացիական իրավունքի սահմաններում: Այդ աշխատությունը, որ տակավին անավարտ է մնացել, պատկերացնում է ամուսնական իրավունքի օրենսդրության ամբողջ զարգացումը»¹³:

Ղ. Աղայանը, անդրադառնալով հայ իրավունքի պատմության ուսումնասիրության գործում Վահան վարդապետ Բաստամյանի մատուցած անգնահատելի ծառայությանը, գրում է, որ նա «Գոշ Մխիթարի Դատաստանագրքի ժրջան ուսումնասիրությամբ անմահացրեց իր անունը»¹⁴:

Եվ իրոք, Իրավաբանական իր խորունկ գիտելիքները զուգորդելով բազմակողմանի ու խորաշնչին բանասերի ջանասիրության հետ, նա բանավեճի մեջ է մտել Հայր Ինժիճյանի և հատկապես գերմանացի գիտնական պրոֆ. Բիշոֆի հետ: Պրոֆ. Խ. Սամվելյանը բարձր է գնահատում Բաստամյանի մոտեցումը Մխիթար Գոշի և Լվովի դատաստանագրքի մասին. «Պրոֆ. Բիշոֆն, անծանոթ լինելով հայոց գրականությանն ու պատմությանը, չի կարողացել ճիշտ որոշել իր հայտնաբերած լեհահայոց օրենսգրքի աղբյուրների ծագումն և ընդհանրապես հայ իրավունքի մասին դադափար չի ունեցել: Մինչդեռ Լեմբերգի հայ

¹⁰ «Էջմիածին», 1951 թ., № III, էջ 38.

¹¹ Հ. Արսեն Ղ. Ղազիկյան, «Հայկական մատենագիտություն և հանրագիտարան», Ա հատ., Վենետիկ, 1. Ղազար, 1909—1912 թ. թ., էջ 315.

¹² «Փորձ», 1880 թ., № 6—7, էջ 151.

¹³ Պրոֆ. Խ. Սամվելյան, «Հին հայ իրավունքի պատմություն», հատ. I, Երևան, 1939 թ., էջ 18:

¹⁴ Ղ. Աղայան, «Եմ կյանքից», էջ 125:

օրենսգրքի և Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հոդվածների հասարակ համեմատությունն իսկ ապացուցում է նրանց սերտ առնչությունը: Իրոք, Վահան Բաստամյանցը, բաղդատելով այս երկու օրենսգրքի հոդվածաշարը, հաստատեց, որ Լեմբերգի հայ օրենսգրքի հոդվածների մի մասը վերցված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքից գրեթե բառացի, իսկ մեծագույն մասը ենթարկված է քիչ կամ շատ փոփոխումների...¹⁵: Այստեղ մեր նպատակն է ապացուցել, որ Բաստամյանը, կատարելով պատմա-լեզվա-բանասիրական խոշոր ուսումնասիրություններ, դուրս է բերում մոռացության փոշուց և ըստ արժանավույն դնահատում Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրք»-ը, միաժամանակ նշելով այն պատմական դերն ու նշանակությունը, որ նա խաղացել է Ռուբինյանց իշխանության ժամանակաշրջանում, լեհական ու վրացական օրենսդրությունից և հայ աշխարհիկ ու մանավանդ եկեղեցական դատավորության մեջ:

Գնահատելով Վահան ծայրագույն վարդապետ Բաստամյանի մեծ ծառայությունը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հրատարակման առթիվ, պրոֆ. Խ. Սամվելյանը նրա կատարած շնորհակալ աշխատանքը բնորոշում է այսպես. «Մեր իրականության մեջ հայ իրավունքի ուսումնասիրության անդրանկությունը պատկանում է Վահան Բաստամյանին, նրա գլուխ-գործոցը պետք է համարել Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հրատարակումը (1880 թ.), որով նա հայ իրավունքի այդ միակ պատմական ժողովածուն հրատարակի վրա էր դնում հետաքրքրվողների և հետազոտողների առաջ: ...Բայց և այնպես, նա տակավին մնում է միակ մատչելի աղբյուրը և պահպանում է իր գերազանցությունը վերջին ժամանակներս հայերեն հրատարակված մի քանի այլ օրենսգրքերի վերաբերմամբ, որոնց հրատարակողները զլացել են նույնիսկ նվազագույն շահով պահպանել այդպիսի պատասխանատու տպագրությունների գիտական ձևավորումը: Կարևոր նշանակություն էր ներկայացնում իր ժամանակին Վահան Բաստամյանցի ընդարձակ «Հառաջարկություն»-ը, որ կցված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի բնագրի հրատարակությանը, և որը նախապես «Դատաստանա-

¹⁵ Պրոֆ. Խ. Սամվելյան, «Հին հայ իրավունքի պատմություն», էջ 9:

գիրք Մխիթար Գոշի, իրաւաբանական հետազոտութիւնք» խորագրով պարբերաբար ապագրված է Թբիլիսիի «Փորձ» ամսագրում 1879 թվականին: Դա հայ իրավունքի պատմության մեծագրական մի հետազոտություն է, որ առաջին անգամ է երևան գալիս հայ իրականության մեջ և դրանով պատվավոր տեղ է գրավում: «Հիշյալ «Հառաջարկություն» մեջ հեղինակը փորձ է անում ուրվագծել հայ օրենսդրության պատմությունը և ապա մանրամասնորեն կանգ է առնում Մխիթար Գոշի անձնավորության ու նրա կազմած օրենսգրքի վրա, վեր հանելով նրա նշանակությունը, վերլուծելով նրա սիստեմը, աղբյուրներն և իրավաբանական տեսական ու գործնական բովանդակությունը¹⁶»:

Վահան վարդապետ Բաստամյանցի գլուխ-գործոցն է Մխիթար Գոշի դատաստանագրքի ուսումնասիրությունն ու հրատարակությունը: Այդ մասին նա իրավասցիորեն գրում է. «Եվ ահա մի այսպիսի գիրք, որը մի անգին գոհար է մեր մատենագրության մեջ, որը այսպիսի մեծ նշանակություն ունի, որը այսպիսի ընդարձակ գործադրություն ունեցավ ո՛չ միայն հայոց ժողովրդի և պետության մեջ, մինչև այսօր մնացել է առանց տպագրության: Եվ ես արդարև երջանիկ եմ համարում ինձ որ՝ այս բախտը ինձ վիճակվեց: Բայց Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի մեր ներկա հրատարակությունն էլ ոչ իբրև մի ազգային օրենսգիրք կամ մի եկեղեցական կանոնագիրք, որպեսզի գործնական զորություն առնան, այլ փրբև մի իրավաբանական շարադրություն, հատկապես այն նպատակով որ՝ սա դառնա այսուհետև մի կողմից՝ վե՛մ անկյան հայկական իրավաբանության և մյուս կողմից՝ մատչելի առարկա իրավաբանական բարձր գիտության հետազոտությանց համար¹⁷»:

Մխիթար Գոշի հիմնական այս աշխատության խորունկ վերլուծությունն ու վեր հանումն էլ հանդիսանում է խոշորագույն այն ծառայությունը, որ բազմավաստակ ու հայրենասեր այս էջմիածնականը իրագործել է՝ ի ծառայություն և ի փառս հայ մշակույթի և նրա հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 17—18:
¹⁷ Վահան ծ. վրդ. Բաստամյան, «Մխիթարայ Գոշի Դատաստանագրք շարք», Վաղարշապատ, 1880 թ., էջ 108:

